

ЕЗИКОВА КУЛТУРА / LANGUAGE CULTURE

АКТУАЛНИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СЪВРЕМЕННАТА ЕЗИКОВА СИТУАЦИЯ

ВЛАДИСЛАВ МИЛАНОВ

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

vladimi@abv.bg

Разглеждат се няколко новосъздадени глагола и съответните новообразувани причастия от тях. Направен е опит на базата на примерите и статистиката на употребите им да се предположи тяхното място в речниковия състав на съвременния български език

SOME OBSERVATIONS ON THE CURRENT LANGUAGE SITUATION

VLADISLAV MILANOV

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

vladimi@abv.bg

Several newly created verbs and the corresponding newly formed participles are analyzed. An attempt has been made on the basis of examples and statistics of their uses to assume their place in the dictionary of the contemporary Bulgarian.

В последно време в публичната реч се появиха думи, които по съкратен начин назовават явления и събития от действителността, за които в езика са регистрирани по-описателни изрази, които по структура са предимно съставени по модела глагол – предлог – име: *поставям под карантина*. В настоящия текст ще разгледаме няколко такива примера, а към тях ще добавим коментар и за други езикови явления, наложени през последните месеци в речта на журналистите, отразяващи извънредното положение, и на лекарите експерти от различни институции.

КАРАНТИНА / КАРАНТИНИРАМ / КАРАНТИНИРАНЕ

През последните седмици във връзка с обявеното извънредно положение заради вируса COVID 19 в речта на специалистите все по-често се употребява глаголът *карантинирам*, който означава „поставям под карантина“, „поставен под карантина“, и образуваното от него отглаголно съществително *карантиниране*¹. Наставката -ирам е една от най-продуктивните наставки в българския език и затова с нея често се образуват нови глаголи: *банкирам*, *сърфирам* (за операции в интернет), *чекирам*, *модерирам*, *входирам* (определен от мнозина български езиковеди като несполучлив юридически термин, но широко навлизащ в административната практика), *аварирам* и много други.

За да се избегнат многословните съставни конструкции от типа *извършвам банкова операция*, *поставям под карантина*, *търся нещо в интернет*, *завеждам документ в деловодството* (*поставям входящ номер*) в речта се налагат глаголни форми и отглаголни съществителни имена, които са приспособени словообразователно към определени модели, а това води до образуването на нови думи, които са по-кратки, не губят съдържателните си възможности и назовават едно и също явление със сложната конструкция. В речта тази икономия може лесно да бъде обяснена със стремежа към по-кратко назоваване на явления и факти от действителността.

Глаголът *карантинирам* вероятно ще влезе и в речника на българския език официално, тъй като чрез съвременен словообразователен способ назовава действие от реалността по икономичен и обобщен начин, който не ощетява значението, а го предава точно и ясно. По логичен път се образува от този глагол и отглаголното съществително *карантиниране*. Не е случаен фактът, че лекарите специалисти предпочитат този глагол и го употребяват все по-често в речта си.

В речевата практика (в речта на министър-председателя на Република България) е регистрирана употребата и на друг нов глагол – *таблетирам*. Премиерът на България го използва в значение „започваме да произвеждаме таблетки“. За разлика от *карантинирам* той едва ли ще си проправи път и място в речника, по-скоро ще остане като маркиран стилистично неологизъм, част от думите еднокдневки, ако могат да бъдат определени непрофесионално по този начин. Тези думи обикновено са създадени от публично говорещи лица, които с лекота образуват подобни думи, а обяснението за появата им е индивидуално и трудно може да бъде описано като явление, поради сложността на факторите, които го пораждат.

Подобен процес се наблюдава и при друга дума в българския език. От „измервам температурата“ в речта на лекарите специалисти и на журналистите, които отразяват кризата с вируса, все по-често се използват съ-

ществителното отглаголно име *температуриране* и глаголят *температурирам*. С тях се номинират действия, свързани най-често с процеса „измерване на телесната температура на лица, които се намират на места, изискващи контрол и наблюдение“.

По аналогия с гореописаните конструкции в последно време се наложи и глаголят *профилактирам*, чрез който се назовава изреченската конструкция „извършвам профилактика на ...“.

Друга употреба в речта на българските лекари, а и в речевата практика на публично говорещите лица в България, която илюстрира подобен модел, е свързана с използването на глагола *мониторирам*. През последните години силно се наложи под влияние на английския език използването на лексемата мониторинг. За нея, разбира се, има подходящо лексикално съответствие в българския език – *наблюдение*. В лекарското съсловие употребата се обяснява с това, че на различни професионални срещи между специалисти се предпочита и се налага употребата на чуждата дума, а това води до образуването и на други нови думи, които назовават действия или явления, но по-кратко: *Ще се наложи да извършвам периодично наблюдение над пациентите си* често се заменя с по-кратката конструкция: *Мониторирам пациентите си*. В политическата реч употребата на *мониторинг* и на *мониторирам* е резултат от дългогодишните преговори между България и Европейския съюз, при което подражанието, копирането на чужди думи и разбирането, че ако ги използваш в изказванията си вместо българските им съответствия, речта ти изглежда по-научна и демонстрира познаването на чужди езици. Струва ми се, че при този тип употреби се налага езиковото подражателство и става дума за краткотрайни тенденции, след които вероятно ще се съживи употребата на наблюдавам и наблюдение. Още повече, че в тези случаи (особено в политическата реч) става дума за употреби, свързани с назоваването на процеси, осъществявани в различни административни процедури, което вероятно ще терминологизира новообразуваните думи. Нелогично и придружено със социални санкции би било използването им в битово-делничната реч.

Тези процеси в публичното говорене са интересни, защото дават повод за размисъл върху словообразователните модели и семантиката на новообразуваните думи. В динамични житейски ситуации често се появяват такива думи. Убедителен пример е лексемата *срутище*, която навлезе в българския език по време на кризата със свлачищата в България. Друг пример, макар и не толкова убедителен, е образуването от народния представител Хюсеин Хафъзов глагол *ваканцувам*, който някои български езиковеди определиха като сполучлив и коректен начин за образуване на нови глаголи, подкрепяйки разсъжденията си с класически словообразователни теории. В случая обаче ставаше дума за некоректна употреба, която по-скоро по-

казва липса на усет към родния език или пък категорично насочва към извода, че българският език не е майчин език за говорещия. По-различно е положението с новообразувани думи в рекламните текстове, например в рекламата на Lidl в последно време се употребява изразът „Вкъществувай с ...“, в която има известно заиграване с наречието *вкъщи* и ситуацията на извънредно положение, в която хората не бива да напускат домовете си.

ТЕСТВАМ И ТЕСТУВАМ

Пак във връзка с извънредното положение в последно време се наложи конкуренцията между глагола *тествам*, който е коректно употребен, и *тестувам*, който се наложи в речта на експертите лекари с тази некоректна форма. В българския език наставката *-увам* е продуктивна при определен тип глаголи като *купувам, сънувам, жадувам, бленувам, танцувам, спортувам, пазарувам, изкупувам* и др. (за някои от тях е компонент по отношение на корелацията несвършен – свършен вид на глагола). При друг тип глаголи обаче (виж по-подробно у Радева/Radeva 2010) наставката, която се добавя към кореновата основа, е *-вам*. До 1983 година глаголи от типа *учителствам – учителствувам, участвам – участвувам, ползвам – ползувам, свидетелствам – свидетелствувам* са употребявани като дублети. С правописния речник от 1983 година думите с наставка *-увам* отпадат като варианти и остават като нормативни книжовните *учителствам, свидетелствам, присъствам, ползвам* и др. Днес остатъци от глаголи с *-увам* се срещат в някои художествени текстове и в сценичната реч очевидно за да се постигне по архаичен ефект или да се постигне друг вид стилизация на речта. Остатъци от старото правило се откриват и в някои съвременни текстове. Пример за това е Законът за полз(у)ването на земеделските земи, в който навсякъде е употребена по-старата форма *полз(у)вам*, а това става повод за спор между председателя на Народното събрание и народен представител, който коректно обяви, че съвременните закони трябва да спазват правилата на съвременния български правопис и това е ясно уредено в Конституцията на Република България.

В българските диалекти и до днес съществува и е продуктивна наставката *-увам* при глаголи, които най-често означават итеративност. В югозападните български говори се употребяват активно такива глаголи като *довършувам, пишувам, кажувам, донесувам* и др. В редица възрожденски текстове двете наставки (*-вам* и *-увам*) също се конкурират.

СВЕТОВНАТА ПАНДЕМИЯ

И този израз придоби популярност през последните месеци. В българското езикознание многократно е обръщано внимание на изрази, при които се наблюдава тавтология. В различни езикови бележки е отбелязвано, че изразът „период от време“ е некоректен израз, защото думата *период*

съдържа в значението си компонента „отрязък от време“ – времетраене на действие или влияние. По същия начин като неуместен е определен изразът „необичаен феномен“, тъй като лексемата феномен означава необичайно природно явление и употребата на определение във фразата смислово повтаря компонент от значението на думата. Убедителен пример е и съчетанието „криминално престъпление“, защото престъплението по същество е криминален акт. Въпреки това има дори Дирекция „Криминални престъпления“ в Министерството на вътрешните работи.

В Българския тълковен речник (Радева/Radeva 2012: 419) думата *пандемия* е определена като *епидемия, разпространена в много страни*. В медицинските среди за пандемия се говори в случаите, когато епидемичната обстановка засяга повече от три-четири държави. В този смисъл пандемията е епидемия, която се разпростира върху голяма площ, засяга няколко държави и това я прави по същество явление от световен мащаб. Ето защо не е необходимо да се дублира значението в изречеца СВЕТОВНА ПАНДЕМИЯ.

Лексикалната система на един език неслучайно е определяна като най-динамичната и най-влиятелната се от обществените промени система. Думите носят духа и посланията на своята епоха. Може би затова почти всички езиковеди реагираха остро, когато беше направен несполучлив опит от една издателка да бъдат преведени думи от романа „Под игото“ със съвременни лексеми, за които издателката специално се е допитвала до деца, които четат романа. Така се появяват нелепи авторски решения, според които *игуменът е управител на манастир*, а поговорката *Вържи попа да ти е мирно селото* може да бъде заменена с изречението *Укроти лидера, за да е спокойна компанията*. В стремежа да бъдат улеснени децата всъщност са пренебрегнати като интелигентност и като умение да разширяват лексикалния си запас и да възприемат фикционалния свят на художественото пространство спрямо манталитета и интелектуалните си заложи, които трябва да доразвиват и дообогатят чрез текста. Освен това несполучливият превод убива не само думите, не само духа на епохата, за която Вазов съзнателно е търсил най-точните думи от езика ни, убиват текста и посланията му, носени от думите, към бъдещите поколения.

На този фон през последните месеци прави впечатление, че когато журналистите и лекарите говорят за жертвите на коронавируса не използват лексемите *умрели* и *умират* за жертвите на вирусната инфекция, а предпочитат лексемата *загинали*. *Загинали* се предпочита като дума и при случаите на автомобилни катастрофи, както и при тежки и драматични обстоятелства и ситуации като войни, природни бедствия и аварии и прочее.

На последно място искам да обърна внимание на една дума термин от търговското право (по-конкретно от сферата на търговските сделки), която

през последните месеци се наложи в публичното пространство покрай акциите на футболния отбор „Левски“. Става дума за употребата на термина **ДЖИРОСВАМ**. Тук е мястото да отбележа, че се прекалява и се злоупотребява с този термин и в политическата, и в журналистическата реч. В някои употреби съзнателно се цели постигането на ирония и на хумор, чрез които се подчертава комичният характер на създалата се ситуация с прехвърлянето на акциите от собственика им към министър-председателя на Република България. Днес всеки – от журналистите до политиците, та и до децата на площадките, започна да **джиросва**. Тази дума, навлязла в българския език от италианския, има терминологична употреба и означава ‘*чрез подпис върху гърба на подлица, чек или други ценни книжа прехвърлям правата си върху тях на друго лице*’. Не бива да се забравя обаче, че думата има и преносно значение, към което в речника на българския език са добавени и допълнителни бележки – разговорно и пренебрежително: *Прехвърлям работа или отговорност върху друго лице*. Както не бива да се забравя и че има толкова много синоними, които могат да бъдат използвани извън и вместо терминологичната употреба на думата, когато ситуацията го позволява: *прехвърлям, предавам, препращам*. Регистриран в речниците на българския език като синоним на *джиросвам* е и глаголят *отървавам се*. Дали някой ги е прехвърлил с добра воля, за да продължи управлението на един клуб, или се е отървал от тях, можем само да предполагаме.

Динамиката на процесите в обществото определя и динамиката на езиковите процеси. В образуването на нови думи и форми (особено в извънредни и специфични ситуации) няма нищо тревожно, което да притеснява езиковедите и обществото. Навлизането им от чужди езици и приспособяването им към българския език е закономерен процес в историческия развой на езика ни. Понякога излишно медиите насочват вниманието си върху тези новообразувания, търсейки проблематични употреби и заплаха за езика. Времето и носителите на езика единствено определят живота на тези думи и решенията не са много – думите (о)стават част от активния речник или пък по естествен път се превръщат в част от пасивния му пласт. Не е старомодна обаче препоръката, че когато има подходяща дума в езика ни, е въпрос на уместна употреба, висока езикова култура и белег на национална идентичност изборът на родната пред чуждата дума.²

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ На този въпрос специално и задълбочено внимание обръща проф. д.ф.н. Владко Мурдаров в статията със сполучливото заглавие *Словотворчество под карантина*, отпечатана в списание „Български език“, кн.1/2020, с. 119–120.

² Настоящият текст се публикува с подкрепата на проект КП 06 ОПР 05/4 от 18.12.2018 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (направление „Обществени предизвикателства“) на МОН, за което им изказваме сърдечна благодарност.

ЛИТЕРАТУРА

Мурдаров 2020: *Мурдаров, Вл.* Словотворчество под карантина. – *Български език*, кн. 1, с.119–120.

Радева 2013: *Радева, В.* Български тълковен речник. София, Издателство „Изток–Запад“.

Радева 2010: *Радева, В.* В света на думите. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

REFERENCES

Murdarov 2020: *Murdarov, Vl.* Slovoтворчество pod karantina. – *Balgarski ezik*, kn. 1, s.119–120.

Radeva 2013: *Radeva, V.* Balgarski talkoven rechnik. Sofia, Izdatelstvo “Iztok-Zapad”.

Radeva 2010: *Radeva, V.* V sveta na dumite. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

✉ Доц. д-р Владислав Миланов
Факултет по славянски филологии
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ *Assoc. Prof. Vladislav Milanov, PhD*
Faculty of Slavic Studies
Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel, Sofia 1504, Bulgaria

Публикувано: 30 юни 2020